

Чорна Г.А., канд.біол.н., Скакун В.О.
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
e-mail: udpu_botanika@ukr.net

**РІДКІСНІ ТРАВ'ЯНИСТІ РОСЛИНИ ПРИРОДНОЇ ФЛОРИ У
СКЛАДІ КУЛЬТУРФІТОЦЕНОЗІВ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ
УКРАЇНИ (м. Умань Черкаської обл.)**

В ХХІ ст., крім охорони видів рідкісних і зникаючих рослин і угруповань, ними створених, все більшого значення набуває охорона цінних природних об'єктів на рівні екосистем. З цією метою створено базу даних природних об'єктів країн Європейського Союзу EUNIS, що містить інформацію про рідкісні види та класифікацію екосистем. В Україні також започатковано дослідження щодо виділення рідкісних біотопів на підставі переліків рідкісних і типових угруповань «Зеленої книги України» (2009).

З іншого боку, крім охорони видів у природних біотопах *in situ*, все більша увага приділяється збереженню фіторізноманіття в колекціях ботанічних садів, дендропарків та інших установ у вигляді живих колекцій *ex situ*. Внаслідок цього створюється база реінтродукційних досліджень, спрямованих на відтворення популяцій рідкісних і зникаючих рослин природної флори України. Суттєво підвищує ефективність практичної охорони рослинного світу реінтродукція (повернення рідкісних видів у їх природні екотопи). Актуальність цього напряму діяльності закріплено міжнародними документами, насамперед Глобальною стратегією збереження рослин (Global Strategy for Plant Conservation), відповідно до планів якої на 2020 рік кожна країна повинна залучити до 20% рідкісних видів рослин у різноманітних програмах реставрації екосистем.

Впродовж 2005-2015 рр. нами в різних районах м. Умані у складі культурфітоценозів відмічено ряд рідкісних видів ранньовесняної флори. На присадибних і дачних ділянках, прибудинкових територіях, садах м. Умані

вирощуються такі види, включені до Червоної книги України. Рослинний світ (2009), як: підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.), підсніжник Ельвеза (*Galanthus elwesii* Hook. f.), цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.). При культивуванні масово розвиваються кореневищні регіонально рідкісні види (РРВ): конвалія травнева (*Convallaria majalis* L.), барвінок малий (*Vinca minor* L.), анемона лісова (*Anemone sylvestris* L.). Крім того, на окремих ділянках відмічено: рівноплідник рутвицевий (*Isopyrum thalictroides* L. – РРВ), зубниця п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia* Bieb. – РРВ), первоцвіт весняний (*Primula veris* L. – РРВ). Фоновими, аспектуючими в період цвітіння, на спонтанних газонах є ефемероїди: пшінка весняна (*Ficaria verna* Huds.), зірочки жовті (*Gagea lutea* (L.) Ker.-Gawl.), зірочки малі (*Gagea minima* (L.) Ker.-Gawl.), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides* L.), ряст ущільнений (*Corydalis solida* (L.) Clairv.).

Особливості розмноження в умовах культурфітоценозів рідкісних видів досліджувались нами в старому яблуневому саду площею 0,06 га на північно-західній околиці м. Умані. Сад було закладено у 1970-і роки у садовому товаристві «Дорожник» на лівому корінному березі р. Олександрівка. Неподалік, на крутому схилі долини річки, знаходиться невеликий дубово-грабовий ліс штучного походження віком понад 60 р. Таке розташування сприяє орнітохорному поширенню на територію саду жолудів дуба звичайного (*Quercus robur* L.), насіння горобини звичайної (*Sorbus aucuparia* L.), бирючини звичайної (*Ligustrum vulgare* L.), бузини чорної (*Sambucus nigra* L.), калини звичайної (*Viburnum opulus* L.), свидини кров'яної (*Swida sanguinea* (L.) Opiz). Анемохорно до саду заноситься і проростає насіння клена ясенелистого (*Acer negundo* L.), к. звичайного (*A. platanoides* L.), к. несправжньо-платанового (*A. pseudoplatanus* L.), к. польового (*A. campestre* L.), к. татарського (*A. tataricum* L.), ясена високого (*Fraxinus excelsior* L.) тощо. Проростки дерев і кущів періодично видаляються.

Основу трав'яного покриву саду становлять: тонконіг лучний (*Poa pratensis* L.), польовиця виноградникова (*Agrostis vinealis* Schreb.), костриця лучна (*Festuca pratensis* Huds.), грястиця збірна (*Dactylis glomerata* L.), райграс високий (*Arrhenatherum elatius* (L.) J. et Presl). Спонтанно в саду поширилися також: суховершки звичайні (*Prunella vulgaris* L.), горлянка женеvська (*Ajuga genevensis* L.), вероніка дібровна (*Veronica chamaedrys* L.), горошок плотовий (*Vicia sepium* L.), дутень ягідний (*Cucubalis baccifer* L.), буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm.), фіалка шершава (*Viola hirta* L.), ф. приємна (*V. suavis* Bieb.), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea* L.).

Понад десять років у саду нами висаджуються багаторічні дикорослі рослини з різних регіонів України, зокрема рідкісні, окремі з яких набули масового поширення як внаслідок вегетативного розмноження, так і самосіву. Агресивною рослиною в умовах культури виявився кореневищний вид яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria* L.), надмірну поросль якого доводиться видаляти кілька разів за вегетаційний період. Спонтанно поширюється, як завдяки розмноженню кореневищами, так і самосівом медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.). У м. м'якої (*P. mollis* Wulfen ex Hornem.) спостерігається лише вегетативне розмноження. Зірочник ланцетний (*Stellaria holostea* L.) в умовах первинної культури сформував стійку повночленну популяцію і успішно поширюється самосівом.

Понад 5 років знадобилося для переходу до генеративної стадії горобейнику пурпурово-голубому (*Buglossoides purpureocaerulea* (L.) I. M. Johnst. – PPB). За цей час інтродукована популяція із кількох особин за рахунок утворення повзучих пагонів збільшила площу поширення до близько 10 м². Розростання внаслідок вегетативного розмноження характерне також для вероніки лікарської (*Veronica officinalis* L.), завезеної із Одеської обл., та круціати голої (*Cruciata glabra* (L.) Ehrend.) – із Закарпатської обл. Герань темна (*Geranium phaeum* L. – PPB), інтродукована із Київської обл., за період культивування сформувала повночленні популяції та активно розмножується самосівом. Аконіт строкатий (*Aconitum variegatum* L.), інтродукований у 2009 р.

із Закарпатської обл., в 2015 р. утворив самосів, хоча рясне цвітіння та утворення насіння відбувалося впродовж всього періоду культивування.

Із видів ефемероїдів масовий самосів спостерігається у *Corydalis solida*. В той же час у рясту порожнистого (*C. cava* (L.) Schweigg. et Korte) та р. Маршалла (*C. marschallina* (Pall. ex Willd.) Pers. – РРВ) самосіву не відмічено, життєвість цих видів в умовах культури пригнічена. Мало поширеним видом впродовж кількох років культивування лишається *Isopyrum thalictroides*.

Проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.) із Черкаської обл. відновлюється і розмножується вегетативно, а п. сибірська (*S. siberica* Haw. – РРВ), інтродукована із Харківської обл., дає поодинокий самосів. Перші генеративні особини із самосіву у 2015 р. з'явилися у первоцвіту звичайного (*Primula vulgaris* Huds. – РРВ) привезеного із Івано-Франківської обл. в 2010 р. *Primula veris* із Черкаської та Вінницької обл. добре розмножуються самосівом. Поодинокі випадки самосіву відмічені також для печіночниці звичайної (*Hepatica nobilis* Mill. – РРВ) із Вінницької обл.

При проведенні моніторингу поширення ефемероїдів у Правобережному Лісостепу та Степу нами виявлено, що у багатьох населених пунктах, поблизу яких відомі локалітети рідкісних видів, ці види вирощуються також на присадибних квітниках [4]. Найчастіше аматорами культивується *Galanthus nivalis*. За даними «Каталогу раритетних рослин ботанічних садів і дендропарків України» [1] цей вид представлений 25 інтродукційними популяціями, за кількістю яких він поступається лише *Adonis vernalis* (30 інтродукційних популяцій).

У 2000 рр. нами на кількох ділянках саду також було висаджено *Galanthus nivalis*, популяції якого впродовж 15 років збільшуються за площею. Відбувається масове цвітіння та плодоношення виду, однак самосів не спостерігається. На приватних ділянках м. Умані, крім підсніжника звичайного, відмічено п. Ельвеза. Нами останній вид вирощується із 2010 р., розмножується дочірніми цибулинами. *Adonis vernalis* та *A. wolgensis* було інтродуковано із Одеської обл. У першого виду спостерігається поодинокі щорічне квітування

та повільне збільшення куртин, другий перебуває у пригніченому стані. Наші дослідження певною мірою доповнюють аналогічні роботи, що проводяться у НДП «Софіївка» НАН України [3], із науковцями якого нас поєднує творча співпраця.

В. І. Мельник [2] висловлює думку, що оскільки міжвидова конкуренція в природних фітоценозах значно перевищує конкуренцію в культурфітоценозах, не виключено, що ценопопуляції видів в останніх з часом можуть значно переважити за чисельністю ценопопуляції тих же видів у природних фітоценозах. Вирощування рідкісних видів, зокрема ефемероїдів, у приватних садах, як і їх культивування у ботанічних садах і дендропарках, може бути додатковою передумовою накопичення посадкового матеріалу для подальшої реінтродукції цих видів у природні екотопи.

Список використаних джерел

1. Каталог раритетних рослин ботанічних садів і дендропарків України: Довідковий посібник / За ред. А. П. Лободи. – К.: Академперіодика, 2011. – 184 с.
2. Мельник В. И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины. – Киев: Фитосоциоцентр, 2000. – 212 с.
3. Рідкісні та зникаючі види колекції трав'янистих рослин Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України: довідник / Куземко А. А., Діденко І. П., Швець Т. А., Чіков І. В., Джус Л. Л., Чеканов М. М. – К.: Паливода А. В., 2015. – 180 с.
4. Чорна Г. А. Моніторинг поширення ефемероїдів та ранньоквітучих літньозелених видів у Правобережному Лісостепу та Степу / Г. А. Чорна // Старовинні парки і ботанічні сади – наукові центри збереження біорізноманіття рослин та охорони історико-культурної спадщини: матеріали Міжнародної наукової конференції. – Умань, 2011. – С. 194-196.